

Podoba reformacije v slovenskem pripovedništvu na prelomu iz 19. v 20. stoletje s posebnim ozirom na Tavčarja

JOŽICA ČEH STEGER

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, jozica.ceh@um.si*

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

V slovenski književnosti na prelomu iz 19. v 20. stoletje se podobe protestantov zapisujejo ne le kot odpadniki od prave vere, ampak tudi kot narodni nasprotniki, pripadniki nemške kulture in jezika. V delu slovenske javnosti se je namreč tedaj razširilo prepričanje, da bi zmaga protestantizma na Slovenskem vodila v popolno germanizacijo. Podobe reformacije nastajajo po modelu tujega, ki je sovražno domačemu. Tavčar je temu dodal še model tujega, ki je imel za cilj asimilacijo tujega z domačim, in ga ubesedil z dejanskimi ali načrtovanimi porokami slovenskih sinov z nemškimi dekleti ter katoličanov z luterankami.

Slovene literature at the turn of the 19th and 20th Century portrays the images of Protestants not only as heretics deviating from true religion, but also as national opponents, supporters of the German culture and language. Namely, part of the Slovene public lived under the impression that the rise of Protestantism in the Slovene territory would consequently result in total Germanisation. Images of Protestantism in this period thus emerged in the form of foreignness, hostile to the native. Tavčar went even further and added a model of foreignness, which aimed at the assimilation of the foreign with the domestic. He verbalized this through real or arranged marriages of Slovene sons and German girls, and Catholic men and Lutheran women.

Ključne besede: reformacija, slovensko pripovedništvo, podobe tujega, Tavčar, Cankar, Pregelj

Key words: reformation, Slovene narrative writing, image of foreignness, Tavčar, Cankar, Pregelj

Uvod¹

Literarna zgodovina² ugotavlja, da smo Slovenci z reformacijo stopili v območje evropske civilizacije. Protestantizem je zagovarjal človekov neposredni odnos

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² Že Ivan Prijatelj je v knjižici *O kulturnem pomenu slovenske reformacije* (1908) poudaril daljnosežni kulturni pomen reformacije v tem, da je z obratom proti rimskemu univerzalizmu

do Boga.³ Ena od zahtev je bila, da verniki sami berejo sveto pismo, kar je bilo mogoče le v njim razumljivem jeziku. Posledično je 16. stoletje prineslo prevode svetega pisma v nacionalne jezike, tudi v slovenščino (Grdina 1999: 47). V okviru literarnega diskurza se v posameznih obdobjih slovenske književnosti zapisujejo različni pogledi na reformacijo. V pričujočem prispevku se omejujemo na podobo reformacije v izbranih pripovednih delih slovenskih pisateljev na prelomu iz 19. v 20. stoletje in jo podrobneje predstavimo v Tavčarjevi prozi. Pisatelji, kot so Ivan Tavčar, Ivan Cankar,⁴ Milan Pugelj, Andrej Budal, Fran Detela, Miroslav Malovrh, Ivan Lah in Ivan Pregelj (Hladnik 2009: 125–135), so se v omenjenem času te teme lotevali iz različnih nagibov, k njeni aktualnosti so prispevali tudi odmevi in priprave na štiristoletnico reformacije kakor tudi dogajanje okrog postavitve Trubarjevega spomenika⁵ v Ljubljani ob štiristoletnici njegovega rojstva. Na čast očetu slovenskega knjižnega jezika, književnosti in kulture je leta 1908 v uredništvu Frana Ilešiča izšel *Trubarjev zbornik*.⁶

V primerjavi s pesniškimi besedili, ki so nastala ob pomembnih obletnicah Trubarjevega rojstva in opevajo njegovo slavo, se v pripovednih delih pisateljev s

pokazala pot k individualizmu in na tej podlagi postala nositeljica nove kulture. Prav tako je zapisal, da je protestantizem na Slovenskem položil temelje naši kulturi, s tem ko nam je dal prvo slovensko knjigo in posebno skrb posvečal šolstvu ter izobrazil mladine (Priatelj 1908: 52).

³ Reformacija ni le versko, ampak tudi družbeno gibanje, ki je dobilo razsežnosti prevratnega revolucionarnega gibanja, protestantizem pa je izšel iz reformacije kot ena od osrednjih vej sodobnega krščanstva. V prispevku uporabljam pojma reformacija in protestantizem sinonimno, ker za analizo literarnih podob ta razlika ni ključnega pomena.

⁴ Cankar le v predavanjih. Njegovo kritično misel v drami *Hlapci* je potrebno razumeti v okviru fikcijskega besedila in hiperbole kot slogovne figure, ne pa kot realno dejstvo: »Zdaj pregledujem zgodovino protireformacije. Takrat so v naših krajih pobili polovico poštenih ljudi, druga polovica pa je pobegnila. Kar je ostalo, je smrdljiva drhal. In mi smo vnuki svojih dedov.« (Cankar 1969: 33)

⁵ Slavnostni govor ob polaganju temeljnega kamna za Trubarjev spomenik leta 1908 v Bleiweisovem parku je imel predsednik Društva slovenskih književnikov, deželni odbornik in pisatelj Ivan Tavčar. Govoril je o veličini in pomenu Trubarja za slovensko kulturo in opozoril na sovraštvo do protestantizma, ki je vladalo v delu javnosti: »Marsikdo bo menil, da dela Bogu dopadljivo dejanje, če meče blato na kamen, ki bode kazal lice slovenskega reformatorja. Obilo jih je, ki vzorno žive po Kristusovih naukih, kateri pa vendar nikomur ne odpuščajo; posebno onim ne, ki jih nikdar žalili niso. Stoletja nazaj sega njihova jeza, sega njihovo sovraštvo! Dasi je Primož Trubar že davno prestal sodbo pred našim Bogom, ga njegovi sovražniki še vedno sodijo in obsojajo. To sovraštvo je krivično: tudi za Trubarjem so ostala njegova dela, a od njegovega reformatorstva ni ostalo ničesar. /.../ Ostala pa so blagoslovljena dela za Primožem Trubarjem, dela katera so globoko brazdo zaorala v narod slovenski. Trubar nam je ustanovil književni jezik, ustvaril nam je slovensko knjigo.« (Slovenski narod 1908, št. 208)

⁶ K pesniškimi besedilom, ki so jih v zbornik prispevali Anton Aškerc (Primož Trubar), Vladimir Levstik (Trubarju), Milan Pugelj (Na Trubarjevem domu), Cvetko Golar (Trubarjevim manom), Ivan Ivanov (Prvem slovenskemu piscu, štirje soneti) idr., sta Milan Pugelj (Gospod Vladimir) in Josip Premk (Znojilškovi) dodala tudi noveli, ki tematizirata zgodovinske osebe slovenskega protestantizma, zlasti Trubarja in Dalmatina, Fran Govekar pa je prispeval biografski esej o Trubarju (Primož Trubar kot človek).

preloma stoletja reformacija najpogosteje zapisuje kot podoba tujega, kot negativna podoba, v kateri se poudarja tudi njena pripetost na nemški izvor.⁷

Cankarjev pogled na reformacijo

Na stran protestantizma se je v omenjenem obdobju najodločneje postavil Ivan Cankar. V govoru Ob Trubarjevi štiristoletnici, ki ga je imel na Dunaju v organizaciji slovenskih študentov, je nastopil proti politizaciji Trubarja. Razglasil ga je za našega velikega reformatorja in revolucionarja, za človeka, ki so ga odlikovali načelnost, jasna stališča v iskanju verske resnice in dosleden nazor. Vsega tega pri liberalcih ni našel, zato je svojo kritiko naperil na vse tiste, ki hrupno slavijo Trubarjev spomin, čeprav nimajo v sebi niti sence njegovega duha: odločnosti, načelnosti, brezkompromisnosti. Cankar ugotavlja, da na Slovenskem nihče ne mara Trubarja, kajti tisti, ki o njem ničesar ne vedo, ga imajo za antiklerikalnega narodnjaka, in tisti, ki so kdaj slišali o reformaciji na Slovenskem, ga morejo globoko v srcu le sovražiti. V letu Trubarjevega spomina in po porazu na volitvah za državni zbor je Cankarju »slovenski narod najbolj papističen izmed vseh narodov evropskih«. O slovenskih deželah pa je govoril kot o črnem madežu na avstrijskem zemljevidu (Cankar 1908: 189).

V tržaškem predavanju Trubar in Trubarjeve slavnosti je Cankar ponovno ocenil reformacijo kot prelomno kulturnozgodovinsko dejanje, kot pot k osebnemu iskanju resnice v območju vere in prelom s praznoverjem. Trubarja je razglasil za začetnika slovenske literature, stvarnika slovenskega pismenega jezika in glasnika tedanjih razmer. Podobno kot v drami *Hlapci* je tudi tukaj Cankarjeva kritika katolištva zelo ostra:

Škof Hren sam se bridko pritožuje, da je bilo ob tistem času na Kranjskem 95 % prebivalstva luteranskega. Seveda on pretirava, morda zato, da bi svoje protireformacijske in protikulturne zasluge pokazal v svetlejši luči; toliko pa je gotovo, da je vse kulturno delo na Slovenskem dobivalo takrat svojo moč in vsebino iz protestantskega dela naroda. Kar se je delalo za duševni in socialni napredek, je edinole delo protestantov; o kakšnem kulturnem življenju in nehanju na katoliški strani ne more biti govora, kajti katoliško je bilo vse tisto, kar je bilo nevednega ali strahopetnega. Z napredkom reformacije se vzdigne visoko kakor nikoli poprej in kakor ne pozneje dolgih dvesto let kulturno življenje slovenskega naroda. (Cankar 1908: 194)

Reformacija kot podoba tujega

Tuje ni objektivna lastnost človeka ali predmeta, temveč relacijski pojem v srečanju z drugim (Hofmann 2006: 14). Kaj je domače/lastno oziroma tuje/drugo, je odvisno od zornega kota opazovanja. Oba pojma sta v teoriji razumljena v spreminjanju, tj. kot del kulturnega procesa z vzajemnim učinkom vključevanja in izključevanja (Waldenfels 1997: 21). Pomen besede tuj ima vsaj tri delno prekrivajoče se odtenke. Prvi izhaja iz topografskega pojma, tuje pomeni to, kar je zunaj domačega

⁷ Zadravec navaja, da si je negativno literarno podobo reformacije v omenjenem času mogoče razložiti ne le z zmago rekatolicizacije na naših tleh, ampak tudi s prepričanjem dela slovenske javnosti, da bi zmaga reformacije privedla do izbrisa slovenstva (Zadravec 1986: 24).

območja. Drugi pomen tujega je povezan z vidikom pripadnosti, tuje je tisto, kar ne pripada meni, v našem primeru govorimo o verski pripadnosti. In tretjič, tuje je tisto, kar je z vidika opazovalca po svoji pojavnosti in bistvu povsem drugačno (Hofmann 2006: 15).

Književnost lahko podobe tujega utrjuje ali jih spreminja. Na to vplivajo družbene, kulturno-politične razmere, spremenjeni interesi in različne ideologije, kot je to v našem primeru. Za opazovanje reformacije kot podobe tujega v literarnih delih je smiselno upoštevati sociološko-antropološki model Otfrieda Schöffterja, ki temelji na procesu zблиževanja tujega z domačim/lastnim ali zapiranja domačega/lastnega pred tujim. Na tej podlagi razlikuje Schöffter štiri oblike tujega: a) tuje kot resonančni prostor domačega/lastnega, b) tuje kot nasprotje domačemu/lastnemu, c) tuje kot dopolnitev domačega/lastnega in č) tuje kot komplementarnost domačemu/lastnemu (Schöffter v Hofmann 2006: 20–26). Negativne podobe tujega nastajajo v primeru zapiranja pred tujim/lastnim.

Slovenska pripovedna dela na prelomu iz 19. v 20. stoletje tematizirajo reformacijo največkrat z vidika rekatolizacije, in sicer kot takšno podobo tujega, v kateri je tuje razumljeno kot nekaj, kar je sovražno lastnemu/domačemu, ob tem še umazano, nepravdo, negativno, nevarno in škodljivo. Metafore za reformacijo imajo v teh pripovednih delih izhodišča, kot so: tuje seme v domači zemlji, plevel, ljuljka, strup, izvržek idr. Za rekatolizacijo pa so v teh delih iz ust protestantskih likov pogosto uporabljene metafore umazane in kalne vode, ki naj ponazorijo, da je rimokatoliška vera umazala čisti evangelijski izvir in se od njega oddaljila. Metafore čiste oziroma kalne vode, nepravega, tujega semena, plev in plevla sta opazno zapisovala Ivan Tavčar in Ivan Pregelj. V prvi Tavčarjevi noveli iz cikla *V Zali*, ki pripoveduje o zadržem kanoniku in strastnem lovcu Amandu, ki se zaljubi v protestantsko deklico, beremo, da je morda predikant zanašal »plevel v vinograd Gospodov« (Tavčar 1926: 281). Kaplan Andrej, ki pripoveduje o kanoniku Amandu, razlaga, da so pri katoličanih smeli prebirati sveto pismo samo poklicani verniki, in še to tisti s pravim duhom, ki vedo ločiti zrno od plev.⁸ Metaforo čistega vira za protestantizem navaja npr. predikant Jernej v Pregljevem romanu *Bogovec Jernej*:

Dachs je vendar norški. Za svojim duhom hodi in govori, kar biti ne more. Kako naj blodimo mi in papežniki? Vedno blodi en sam. Papežniški so, ki hodijo za svojim duhom. Naš duh pa je iz knjige, ki je čisti vir. Iz vira je črpal Martin, iz kalnega zajemajo norški. Ne bom zajemal iz kalnega, ne bom hodil za svojim duhom! (Pregelj 1928: 62)

Pregelj je v omenjenem romanu za protestantizem uporabil metaforo tujega semena, ki ne more vzkliti na naših tleh:

»Seme se je vsejalo iz Vitenberga v Kranjce,« je umeval. »Štirideset let je vzhajalo in ni vzšlo. Ni vzšlo, ker ni moglo. Vsaki zemlji namreč pristoji svoje seme in o svojem času.

⁸ Prim.: »In to vse se je našemu kanoniku videlo tako sumljivo, da je pozabil vse drugo in da niti ni čutil bolečin v rami! Kaj, če bi se skrivala v tem pogorju kriva vera, ki jo je sovražil iz srca? Morda je ta knjiga ravno biblija, sveta knjiga, katero smejo čitati samo poklicani verniki in še ti s pravim duhom, da vedo ločiti zrno od plev. /.../ Morda se je že tod potikal kak predikant in zanašal plevel v vinograd Gospodov?« (Tavčar 1926: 281)

Kar smo mi sejali, ni bilo naše seme. Pa prezgodaj smo sejali. Kakor je z zemljo, tako je z bogovci, katere zemlje seme pa so?» (Pregelj 1928: 163)

Pregelj je v omenjenem romanu zagovarjal idejo, da je slovenska duša katoliška in da je protestantizem pač tuja vera, prinesena z Nemškega, zato je vse, kar je povezano s protestantom Jernejem, obsojeno na smrt, metaforo tujega semena pa je razvil v zgodbo. Česar koli se dotakne zadnji protestantski pridigar Jernej Knafelj, je namreč obsojeno na propad in smrt, pač v skladu z idejo, da tuje seme na naših tleh ne more roditi sadov.

Podobe reformacije v Tavčarjevem pripovedništvu

V nadaljevanju bodo podrobneje predstavljena pripovedna dela Ivana Tavčarja, ki tematizirajo rekatolizacijo, versko gorečnost in vizije protestantskih pridigarjev, razlike med protestantsko in katoliško veroizpovedjo, ostanke protestantizma po odročnih krajih, zvestobo protestantski ideji, protestantizem kot tujo in krivo vero, nemški izvor reformacije v povezavi z germanizacijo idr. Čeprav so protestanti postavili temelje slovenskega jezika in književnosti, se kot literarni liki v slovenskem pripovedništvu na prelomu iz 19. v 20. stoletje zapisujejo ne le kot pripadniki tuje vere ali odpadniki od prave vere, ampak tudi kot pripadniki, govorci in simpatizerji tujega, nemškega jezika, kar se dovolj izrazito pokaže v Tavčarjevem romanu *Visoška kronika*.

Ivan Tavčar je kar tri pripovedna dela, tj. novelo *Vitae vitae mea* (1883), povest *Grajski pisar* (1889) in prvo novelo iz cikla *V Zali* (1894), dogajalno umestil v čas protireformacije. Tema protestantizma je ob Polikarpu Kalanu in nekaterih drugih likih zastopana tudi v prvi polovici romana *Visoška kronika* (1919). Po Pogačniku je Tavčar v svojih zgodovinskih povestih uporabil zgodovinsko dobo 16. stoletja kot metaforo za narodno ogroženost in politične razprtije med liberalci in klerikalci (Pogačnik 1970: 244). O metaforični rabi burne zgodovinske dobe piše tudi Hladnik. Pisatelj naj bi skozi fanatične verske boje obračunaval s političnimi in svetovnonazorskimi nasprotji svojega časa, bolj kot na preteklost pa naj bi hotel pokazati na usodne človeške strasti (Hladnik 2009: 129). Grdina pa meni, da Tavčar zgodovinske dobe »praviloma ni hotel izrabljati za nazorska in politična obračunavanja« (Grdina 2003: 167).

Literarne podobe protestantov, ki jih je Tavčar umestil v čas protireformacije, so z vidika katoliških literarnih likov podobe tujega in sovražnega. Ob tem je potrebno poudariti, da je posamezne literarne like jemal iz zgodovinskih virov, na primer iz *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813* (1874–1876 v 12 snopičih) Avgusta Dimitza, vendar jih je obenem domišljjsko preoblikoval,⁹ kakor je to počel ob zemljepisnih krajih kot dogajališčih svojih pripovedi. Tavčarjevi liki so v osnovi romantični, njihovi medsebojni spopadi so čustveno pogojeni. V

⁹ Iz Dimitza je Tavčar lahko zvedel o kranjskem župniku Mrcini, a je iz njega napravil smešnega, dobrodušnega duhovnika, ki ne ustreza resnični podobi. Dimitz poroča tudi o krvavem napadu na protestantskega predikanta Kupljenika, ko se je vračal od bolnika iz Železnikov. Po navedbah Dimitza sta bila napadalca lovca iz loškega gospostva, ne pa kaplan Wurtzner, kot pripoveduje Tavčar (Prijetelj 1926: 491–492).

zgodovinskih pripovedih je mojstrsko ubesedil sovraštvo, gorečnost, nasilje, brutalnost protestantskih in katoliških likov ter nazorno opisal različne sekte, bičarje, skakalce, zamaknjence idr. Tavčarjevi luteranci so verski fanatiki, zamaknjeni v videnja o končni sodbi, gorijo za svojo vero, umirajo s svetim pismom na prsih, zmeraj so nasilni in neizprosni, imenovani kot predstavniki krive, tuje vere, odposlanci satana itd. Hodijo z biblijo v roki in so zmeraj odeti v črno.

Zgodovinska slika *Vita vitae meae* je bila objavljena 1883 v *Ljubljanskem zvonu*. Tudi Slodnjak opozarja na metaforično rabo 16. stoletja, kamor je Tavčar projiciral politična in ideološka nasprotja svojega časa, tj. spopade med klerikalci in liberalno inteligenco poznega 19. stoletja, ki so usodno razdvajali in hromili duhovni razvoj slovenskega naroda (Slodnjak 1958: 232). V zgodovinskih slikah je Tavčar sledil svojim likom, ki se zaradi čustvene prenapetosti v dotiku z resničnostjo zlomijo in propadejo. Iz novele *Vita vitae meae* je ob sliki apokaliptične povodnji lahko čutiti pisateljev strah za slovenstvo spričo sovraštva med klerikalci in liberalci, ki je ob koncu 19. stoletja vse bolj naraščalo. Na versko-ideološka nasprotja opozarja pripovedovalčev komentar, govori pa tudi o nemškem jarmu in postopnem razvoju slovenske narodne in jezikovne zavesti:

V tistih časih ljubezen do domovine še ni imela tolike moči, kakor je ima zdaj v naših občutkih. In ljubezen do domovine je še spala v slovenskih srcih, kakor spi iskra v dragem kamnu, dokler se ni umetno izpilil in obrusil! Ali brusili in pilili so Nemci z neusmiljeno svojo roko še celi dve stoletji kamen slovenskega rodoljubja, da se je končno vendarle začel iskriti ter žarke dajati.

Ali ob času naše pripovedi so vladali verski čuti poznani svet, in tudi po Slovenskem so ti čuti vžigali sovraštvo in tugo ter zatirali vse druge občutke, ker je ubogo naše ljudstvo, tlačeno in odrto po nemških plemičih, za nove biblične eksperimente bilo kakor nalašč ustvarjeno. (Tavčar 2003: 21)

V noveli *Vita vitae mea* škof Joanes Tavčar potuje z oboroženim spremstvom na Visoko, da opravi vizitacijo. Spremljajo ga katoliški veri zvesti plemenitaši. Med kanoniki navaja ljubljanskega stolnega prošta Casparusa Freidenschussa, ki je bil »najbolj vročekrven nasprotnik nemškemu luteranstvu« (Tavčar 2003: 10). Po gozdovih se skrivajo luteranci, omenja se Kupljenik, po gorovju se klati tudi luteranec Jurij, čigar brat Karl je katoliški gojenec. Nazorno so opisane kazni, ki jih je katoliška vizitacija uporabljala za krivoverce, kot so pretepanje s šibami, vklenitev v verige in postavitve v hladno vodo. Loški oskrbnik in »stolni sholaster« Janez Krištof s Hohenburga med drugim potarna škofu, da so kazni za krivoverce premile, in predlaga, da bi jih bilo potrebno s kolom po glavi ali s helebardo v rebra.

Pripoved se vrtila okrog usodnih spopadov bratov Jurija in Karla ter starca z mladeničem Karlom. Izvor spopada v obeh primerih je fanatično versko nasprotje med bratoma. Med luteranci in katoliki vlada sovraštvo, ne eni ne drugi ne zmorejo dialoga. Niso sposobni soočiti različnih nazorov in ne prenesejo drugačnosti. Obkladajo se z grobimi oznakami in animaličnimi metaforami. Spor med bratoma izvira iz verske polarizacije, ki je totalna. Sovraštvo se stopnjuje, a se na koncu izkaže, da je kri vendarle močnejša vez od verskega sovraštva. Jedro pripovedi je sovraštvo med bratoma, med luterancem Jurijem in katoliškim Karlom. Vzrok njunega sovraštva je različna vera, to se razvname, ko luteranec blati Marijin kult

in papeža, katolik Karl pa brani njeno čast pred svojim bratom celo z mečem. Karl je sicer ranjen, toda meča vanj ni zaril brat, ampak luteranski starec. Jurij nato nese ranjenega brata Karla pred domačo hišo, sam pa izgine v noč, ko sliši, kako njegovi domači v molitvi prosijo Boga, naj pokonča odpadnika Jurija. Opraviti imamo z motivom Kajna in Abela, ki pa ni v celoti izpeljan. Nad verskim sovraštvom za hip zmaga bratovska ljubezen. Za luteranca pa ni več vrnitve v domačo hišo. Ko sliši, da ga je družina zavrгла, se dokončno zlomi. Katoliški gojenec Karl se v drugem delu pripovedi znajde z luteranskim starcem na strehi hiše, ker prebivalcem grozi povodenj, ki ima apokaliptično razsežnost. Verska sovražnika drug drugega uničita, luteranec ne more prenesti, da mu je katolik spreobrnil hčerko, zato zblazni in čez nekaj časa umre. Karlu se ob starčevi lažni izjavi, da je njegova mati hodila za Kupljenikom in umrla kot luteranka, od bolečine zvrtil, pade s strehe in utone. Kronikalni pripovedovalec zaključuje pripoved elegično. Človek je le list v vetru, blažen, če najde rešitev v smrti. Življenje pa teče naprej po ženski liniji in z zmago katoliške vere.

Z vidika katoličanov je v noveli luteranska vera »kriva vera«, »tuja vera«, »nemško luteranstvo«, njeni preroki so »krivi preroki«, »bogokletneži«, »odpadniki od cerkve«, »satanski odposlanci«. Protestantski predikant je »lutrski volk« ali »luteransko prase«. Loški oskrbnik pravi, da je Jurij »zatajil sveto vero in da jo je potegnil med učence tistega krivega preroka Primus Truberus imenovanega, ki je ravnokar stopil pred božjo sodbo, kjer bode izročen peklenskemu ognju za vse gorje, katero je privabil na sveto cerkev v teh deželah« (Tavčar 2003: 13). Luteranec gleda s sovražnimi očmi, pridiga o grešnikih Sodome in Gomore, k sebi pritiska črno knjigo, zagovarja Primoža Trubarja, velikega svetnika, pred očitkom cvinglijanstva. Pridigar imenuje škofa za nečistega hlapca rimskokatoliške nečistnice. O papežu pravi, da je »rimski volk, ki mu vi papisti ližete dlako ter mu poljubljate kopita, dasi se valja v pregrehah in hudobijah« (Tavčar 2003: 21). Izid zgodbe daje slutiti, da je bil Tavčar bliže katoliški strani, kar podčrtuje tudi komentar o predikantovi bibliji, o knjigi, »ki je tedaj pretela prestrojiti nas Slovence v luterane« (Tavčar 2003: 16).

Povest *Grajski pisar* prinaša umetniško zanimivo podobo slovenske protireformacije. Valovi reformacije so pljusknili do najbolj skritih kotičkov dežele, verbalni in fizični spopadi med luteranci in katoliki so ostri, oblast izvaja brutalne kazni, zmedo povzročajo različne verske sekte; skakalci, zamaknjenci, bičarji idr. Na tem ozadju poteka romantična ljubezenska zgodba Jošta Tolmajnarja, grajskega pisarja na Visokem. Zgodovinsko kuliso je mogoče razumeti kot metaforo pisarjevih notranjih bojov, razpetosti med stvarnostjo in željo po ljubezni, ki se spričo verskih in socialnih razlik ne more uresničiti, kar ga nazadnje pahne v smrt. Grajski pisar se najprej neuspešno ženi na kmetih, saj se izkaže, da deklica Franica ne mara zanj. Zaljubljena je v luteranskega predikanta Jurija Knaflja in zato tudi kaznovana tako, da ji odrežejo lase. Nov in dokončen ljubezenski udarec doživi grajski pisar ob Agati, spremljevalki grofice Suzane. Prispeli sta na visoški grad, kjer se morata spreobrniti v katoličanki. Jošt se zaljubi v Agato, na njeno prigovarjanje je pripravljen oditi z njo na Nemško. Toda sledi sklepni preobrat. Ko Suzana in Agata v družbi grofa Herberta zapuščata grad, grof opomni Tolmajnarja, ki se želi pri breznu posloviti od Agate, da je ona njegova sestra in ne služabnica grofice.

Pisar v trenutku spozna, da je deklica zaradi visokega stanu zanj nedosegljiva, ves zmeden zatava po ledeni poti in zgriji v prepad. Povest se konča s Tavčarjevo pogosto mislijo o ženski pogubnosti za moškega.

Grajski pisar je fanatičen katolik in goreč sovražnik protestantskih pridigarjev. Piše o hudih časih, »ko je Lucifer vstal iz svojega pekla in prišel na našo zemljo. Menih iz Wittenberga je odpadel od pravične vere in njegovi služabniki prihajajo na nas kakor kobilice na zeleni travnik« (Tavčar 2003: 47). Protestantski predikant Jurij Knafelj je z vidika katolikov »odpadnik«, »pekleni luteran«, njegova vera ne more biti prava itd. Njegovo srečanje s katoliškim duhovnikom Mrcino, ki je v tej povesti zelo karikiran, je v znamenju obojestranskega zmerjanja. Mrcina pravi o predikantu, da je »grizja črna« in da seje »ljuljko«. Predikant mu vrača, da moli z mesom in ne z duhom. Ne le verbalno, ampak tudi fizično nasilen je kaplan Wurtzer. Predikanta zmerja s »smrdljivim dihurjem«, »služabnikom hudičevim«, z »zverino luteransko«, udari ga tudi po glavi. Ta kaplan goreče zagovarja katoliško vero, grmi s prižnice, naj se verniki ne plazijo za luteranskim predikanti, ki kradejo dušo iz živega telesa. Zoper predikanta nahujška množico in eden od vernikov mu prizadene smrtno rano. Predikant po drugi strani kriči, da se katoliki plazijo za babilonsko svinjo. V predsmrtnem videnju si pritiska na prsi biblijo, ki je že vsa rdeča od krvi, in prekolne rod, ki noče sprejeti evangelijske vere:

»Biblia sacra!« Preklet bodi rod, ki te neče sprejeti! Že korakajo vojske nebeške in njim na čelu je sveti angel Mihael, in meč se mu sveti v rokah. In v sredo svojo me kličejo in jaz jim hitim naproti. Aleluja! (Tavčar 2003: 73)

V čas protireformacije je umeščena tudi prva novela iz cikla *V zali* (1894) in pripoveduje o tragični ljubezni med pripadnikoma različne vere:

Bilo je takrat, ko je škof Hren – slava njegovemu spominu! – zatiral krivoverce v deželi in izganjal iz nje luteranske predikante. Luteranstvo je iztrebil – čast bodi za to Mariji devici in sv. Jožefu! – in le kje v skritem pogorju tičal je še prikrit antipapist, ki je skrivoma prebiral sveto biblijo in še bolj skrivoma zabavljaj na papiste in druge take služabnike peklenškega zmaja! (Tavčar 1926: 267–68)

Tavčar razvije tezo o pogubni ljubezni za človeka in žival. Toda za kanonika Amanda, ostrega preganjalca protestantske vere in vzornega katoliškega duhovnika, so pogubne vsaj tri strasti: ljubezen do ženske, goreča zavezanost katoliški cerkvi in usodna strast do lova. Zgodovinsko kuliso verskih bojev lahko razumemo kot metaforo, ki ponazarja kanonikovo čustveno dramo, ki se izteče v smrt. Amand je goreč preganjalec luteranstva in dosleden zagovornik katolištva. Huda nesreča pri streljanju na medveda ga privede v protestantsko hišo. Tam prebujeno ljubezensko čustvo do nežne protestantske deklice mora v imenu svoje vere in sovraštva do luteranov na silo zatreti. Grešil je v mislih, zato je moral zapustiti to hišo tudi za ceno lastnega življenja. Do deklice, ki bere Dalmatinovo biblijo, in do luteranske vere, ki jo imenuje satansko delo, je tudi na smrtni postelji sovražno nastrojen:

Dalmatinova knjiga! In to v teh krajih in med tem ljudstvom! Za Boga, smo li spali? Preganjali smo oskrbnike in pisarje, če so nas hoteli opozoriti za dva ali tri beraške vinarje! Tukaj pa se čita Dalmatinova biblija in luterski predikantje odkladajo trupeno svojo zalego ter gladijo pot Belcebubu. Na porodnico tvojo, ljubi Izveličar, ne daj da bi se pogubil v tej

divjini! Kakor strela udarim potem v krivoversko gnezdo in z ognjem in z mečem iztrebim vse, kar je gnilega! (Tavčar 1926: 285)

Sovraštvo do drugače mislečih prežema tudi protestantskega pridigarja, ki prihaja v gozdarjevo hišo. Predikant in kanonik se znajdetata v isti hiši, vendar se iz oči v oči ne vidita, saj je med njima stena sobe. Kanonik sliši le jekleni glas svojega verskega nasprotnika. Predikant, sklicujoč se na Trubarja, zbrane potrjuje v pravem spoznanju svetega evangelija in grozi z božjo kaznijo:

Toda gospod ne spi in to bodi tolažba vaša. Njega roka zadene vse tiste, ki točijo gnojnico v vire čistega nauka! Opasani so z mečem, vi pa ste opasani s svetim evangelijem. Meč je oster, ali moč njega ne seza daleč. Moč svetega evangelija pa seza do nebeškega prestola, na katerem sedi naš Gospod, ki bo razmetal vaše nasprotnike, da bodo kakor pleve v sapi in razneseni na vse štiri strani sveta. (Tavčar 1926: 288)

Protestanti kot literarni liki so pri Tavčarju upodobljeni ne le kot odpadniki od prave vere, ampak tudi kot narodni nasprotniki, pripadniki nemške kulture in jezika. Tavčar je v *Visoški kroniki* temo slovenske narodne in jezikovne zavesti, ki je bila aktualna od druge polovice 19. stoletja naprej in je dosegla svoj višek pred prvo svetovno vojno, projiciral v 17. stoletje. Katoličani so v romanu prikazani kot varuhi slovenskega jezika in luteranci kot njegovi nasprotniki. Oče Polikarp Kalan ostaja na skrivaj luteranec in preklinja po tuje, njegova sinova sta katoličana. Žena Barbara, nekdanja luteranka, se je spreobrnila in moža zaradi prikritega luteranstva, nasilja in surovosti prezira. On se skriva, saj se bolj kot hudiča boji, da bi gosposka, ki je preganjala luterance, zvedela za njegovo vero. Kalan je tujec sam sebi in drugim, nekoliko se omehča le pred smrtjo, ki se je boji. Negativni podobi luterancev kot pripadnikov tuje vere se v *Visoški kroniki* pridruži tudi hegemonistični narodni in jezikovni vidik njihovega tujstva. Luteranci v tem romanu govorijo ali vsaj preklinjajo po nemško, slovenščino pa tudi omalovažujejo. Tavčar brani slovenstvo in s tem posredno tudi katolištvo s konceptom mešanih porok. Slovenski sinovi naj se poročajo s pripadnicami nemškega rodu, da le-te ne bi rojevale nemških sinov (Hladnik 2009: 300):

Zopet je pričel: »Ta zarod poznam, je požrešen, misli, da je več, kot smo mi, in naše zemlje je lačen. Kdor z njimi ne laja, ga raztrgajo. Da jim goltanec zamašim, te oženim in Tajčarko boš vzal, da ne bo imela nemških otrok. Res je, zemljo vedo najbolje obdelovati. Tudi tvoja mati je bila nemškega rojstva in gospodinja tudi ni bila slaba, dasi me je rada jezila.« (Tavčar 1993: 64)

Margareta, po očetu izbrana Izidorjeva nevesta, je luteranka, hčerka trdnega nemškega naseljenca Jeremija Wulffinga iz Davč, ki slabo razume slovensko. Njena polbrata prepričujeta svojega očeta, naj hčerke ne da Slovencem, ki »govore, kot lajajo pri nas psi« (Tavčar 1993: 80). Polikarpu Kalanu podobna, prav tako trdorsčna in ljudomrzna luteranka, je starka v Wulffingovi hiši, mati Kalanove žene Barbare. Govori le nemško in sovraži katoličane tako, da zavrže celo lastno hčer Barbaro in njenega sina Izidorja, ker je sprejela katoliško vero:

Imela sem hčer in Barbara ji je bilo ime. Odpovedala se je svetemu evangeliju in od tedaj ni bila več moja hči. Vrgla sem jo iz svojega srca, kakor se vrže plevel iz njive. Ustrašila se je krvavih grajskih hlapcev – moja hči ni več! Ne govorite mi o Barbari! /.../

Torej si papist! Nimam hčere in tudi njen sin je mrtev zame! Studenci čistega evangelija pojemajo v ti nesrečni deželi in ljudstvo zajema iz luže, v kateri se nabira babilonska gnojica. /.../ Njen sin je tu, a prišel je k meni kot tujec. (Tavčar 1993: 77)

V *Visoški kroniki* protestanti izumirajo in so dvojni tujci, zaradi tuje vere in zaradi pripadnosti nemškemu jeziku in kulturi. Tavčar je v tem romanu upodobil luterance po modelu tujega, v katerem je tuje razumljeno kot sovražno domačemu/lastnemu in temu dodal še model tujega, ki ima za cilj asimilacijo tujega v domače.

Sklep

Tema slovenske reformacije je pri posameznih pisateljih različno ubesedena, vendar kljub izjemnemu kulturnemu pomenu v skladu z zmago rekatolizacije na slovenskih tleh predstavljena kot versko odpadništvo, krivoverstvo in podoba tujega. Pisatelji na prelomu iz 19. v 20. stoletje tematizirajo rekatolizacijo, preganjanje, erotiko, versko gorečnost, vizije protestantskih pridigarjev, razlike med protestantsko in katoliško veroizpovedjo, ostanke protestantizma po odročnih krajih, zvestobo protestantski ideji, protestantizem kot tujo in krivo vero, nemški izvor reformacije v povezavi z germanizacijo idr. Podrobneje so predstavljene podobe protestantizma v Tavčarjevi prozi, ki so ubesedene v kontekstu versko-političnih bojev protireformacije kot sovražna in tuja vera, pridruži pa se jim tudi narodni in jezikovni vidik tujstva, ki želi združiti tuje z domačim/lastnim. Luteranci in katoličani v Tavčarjevih pripovedih žolčno in s prelivanjem krvi obračunavajo drug z drugim. Obmetavajo se z grobimi, prostaškimi izrazi in animaličnimi metaforami ter delujejo kot goreči, fanatični verski nasprotniki.

LITERATURA

- Ivan CANKAR, 1969: Hlapci. *Zbrano delo*, 5. Ljubljana: DZS. 7–69.
- , 1976: Ob Trubarjevi štiristoletnici. *Zbrano delo*, 25. Ljubljana: DZS. 188–190.
- , 1976a: Trubar in Trubarjeve slavnosti. *Zbrano delo*, 25. Ljubljana: DZS. 191–206.
- Igor GRDINA, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- , 2003: Zgodovinski roman v slovenski književnosti. *Slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF (Obdobja, 21). 161–170.
- Miran HLADNIK, 2009: *Slovenski zgodovinski roman*. Ljubljana: FF UL.
- Michael HOFMANN, 2006: *Interkulturelle Literaturwissenschaft. Eine Einführung*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Fran ILEŠIČ, 1908: *Primož Trubar in njegova doba. Trubarjev zbornik*. V Ljubljani.
- Jože POGAČNIK, 1970: *Zgodovina slovenskega slovstva, IV*. Ljubljana: Založba Obzorja.
- Ivan PREGELJ, 1928: Bogovec Jernej. *Izbrani spisi. Drugi zvezek*. V Ljubljani. 6–186.

- Ivan PRIJATELJ, 1908: O kulturnem pomenu slovenske reformacije. K Trubarjevemu jubileju. V Ljubljani: Založil L. Schwentner.
- Milan PUGELJ, 1908: Gospod Vladimir. *Primož Trubar in njegova doba. Trubarjev zbornik*. Ur. Fran Ilešič. V Ljubljani. 216–220.
- Anton SLODNJAK, 1958: *Geschichte der slowenischen Literatur*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Miran ŠTUHEC, 2017: Literarna veda in Primož Trubar. *500 let reformacije*. Zbornik povzetkov. Ur. Marko Jesenšek. Maribor. 57.
- Ivan TAVČAR, 1908: VIII. kongres slovenskih časnika v Ljubljani in proslava Trubarja. *Slovenski narod* 41/208.
- , 1926: V Zali. *Zbrani spisi. 4. zvezek*. V Ljubljani: Tiskovna zadruga. 255–435.
- , 2003: *Vita vitae meae, Grajski pisar. Zgodovinski podobi*. Ljubljana: DZS.
- , 1993: *Visoška kronika*. Spremnjena besedila napisal Gregor Kocijan. Ljubljana: DZS.
- Bernard WALDENFELS, 2013: *Topographie des Fremden: Studien zur Phänomenologie des Fremden I*. 6. izdaja. Frankfurt ob Majni: Suhrkamp V.
- Franc ZADRAVEC, 1986: Cankarjeva in Pregljeva ocena slovenskega protestantizma. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Breda Pogorelec in Jože Koruza. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut (Obdobja, 6). 21–40.

THE IMAGE OF REFORMATION IN SLOVENE LITERATURE AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURY WITH SPECIFIC FOCUS ON TAVČAR

At the turn of the 19th and 20th Century, the notion of Reformation had left visible traces in Slovene narrative writing. Writers in this groundbreaking period, in which Slovenes proved they were part of the European spiritual, intellectual and cultural identity for the first time, approached this era in different ways. They dealt with this theme for various reasons, one of the motivations being also the reactions to current events of that time and the preparations for the 400th anniversary of reformation together with the activities surrounding the erection of Trubar's monument marking the 400th anniversary of Trubar's birth.

Slovene narrative prose at the turn of the 19th Century displays a keen interest in this groundbreaking historical period in general as well as in the individual bearers of Protestantism. Indeed, the turbulent historical period of the 16th Century appears as a metaphor for describing emotional tensions of literary heroes and Slovene ideological clashes at the turn of the 19th into the 20th Century (Tavčar). The notion of Slovene Reformation is verbalised differently by each individual author. However, irrespective of its exceptional cultural importance, it was in accordance with the reestablishment of Catholicism as the prevailing religion on the Slovene territory and with the belief of a part of the Slovene public that the prevalence of Reformation would bring Slovenhood to an end, usually considered something negative, presented as heretical and characterised with the atmosphere of foreignness. The present paper reflects upon the image of Reformation in the literature of Ivan Cankar, Milan Pugelj, Ivan Pregelj, and more in detail in the narratives of Ivan Tavčar. A positive attitude towards the Reformation can be observed only in the case of Ivan Cankar. The discussed authors thematise the reestablishment of Catholicism, persecution, eroticism, religious worship and the visions of protestant preachers, the differences between the protestant and catholic religious beliefs, the remnants of Protestantism in the remote areas of the country, loyalty to the protestant idea, Protestantism as a foreign and heretic religion, the German origin of Reformation related to Germanization, etc.